

VEDECKÉ A LITERÁRNE MYSLENIE LADISLAVA BARTHOLOMAEIDESA V DIELE *DE SAJONE AMNE*

Ingrid Papp

Výskumné centrum pre humanitné vedy, Literárnovedný ústav, Budapešť

Abstract

Scientific and Literary Thinking of Ladislaus Bartholomaeides in His Work Entitled *De Sajone amne*

De Sajone amne, the Latin language literary essay of Ladislaus Bartholomaeides (1808), has been published in Miskolc in 2013 in a Latin–Hungarian bilingual edition with the preface and notes of academician Gábor Kecskeméti. Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825), Lutheran pastor, historian and thinker, created a number of significant and initiative works in Latin and Slovak languages remembered of in the histories of several disciplines. He belonged to those pastors active at the turn of the 18th and 19th centuries who, in addition to the dogmatic, polemic and devotional genres, turned their attention to the secular disciplines and professions for the cultivation of which had not yet developed the appropriate number of expert intellectuals. Scholarship of Hungarian literary history, following the initiative of academician Andor Tarnai, denominates several generations of such ministers as secularising ecclesiastical intellectuals. Bartholomaeides, a man with traditional humanist and theological training, was searching economic and engineering possibilities with deep professional dedication to ease the life of the country's inhabitants. In my paper I demonstrate the work of the Hungarian scholarship that has been done in processing the oeuvre of Bartholomaeides so far, and introduce his scientific thinking and literary methods in his work *De Sajone amne*.

Key words: Ladislaus Bartholomaeides, *De Sajone amne*, theological authority, ecclesiastical intellectuals

V druhej polovici 17. storočia prežívala maďarská kultúra ťažké časy, ktoré boli dôsledkom smrti Mikuláša Zrínskeho, stroskotania Vešelénihho sprisahania, prenasledovania protestantov, porážky Tököliho stavovského povstania, habsburských vojen proti Turkom a zániku nezávislého Sedmohradského kniežatstva. Zá-

roveň však toto obdobie plné utrpenia bolo zárodkom veľkých zmien. Môžeme ich pozorovať v kultúrnych orientáciách protestantov i katolíkov a ich vplyv možno badať v teologických aj svetských vedách. Dejiny vedy poukazujú na to, že na prelome 16. a 17. storočia všetky konfesie vnímali nedostatok odborne pripravej cirkevnej inteligencie. Kňazi a rehoľníci sa na prelome 18. a 19. storočia zaoberali nielen dogmatikou, náboženskou polemikou a náboženskými žánrami, ale zaujímala ich aj vedecká oblasť a remeslá, ktorým ešte chýbalo primerané množstvo odborníkov. Maďarský literárnohistorický výskum podľa akademika Andora Tarnaiho nazval generácie týchto kňazov laickou cirkevnou inteligenciou.¹

Patril k nej aj predstaviteľ ďalšej generácie Ladislav Bartholomaeides (1754 – 1825).² Bol evanjelickým kňazom, historikom, vedeckým a vlastivedným pracovníkom, ktorý v histórii viacerých vedných disciplín vytvoril významné diela v latinskom a českom jazyku (slovakizovanej češtine). Bartholomaeides sa narodil v severnej časti historického Uhorského kráľovstva, v Hontianskej župe. Navštevoval školu v Dobšinej a v Kežmarku, vysokoškolské štúdium absolvoval na univerzite vo Wittenbergu, ktorý bol centrom Lutherovej reformácie. Po svojom návrate začal od roku 1783 pôsobiť ako kňaz v obci Ochtiná, kde pôsobil až do svojej smrti. Súčasne bol od roku 1798 notárom gemerskej diecézy, od roku 1807 zástupcom dekana a v rokoch 1822 – 1824 sa stal dekanom. Veľmi sa zaujímal o historiografiu, archeológiu, ekonómiu, štatistiku, etnografiu a dejiny kultúry. Na jeho dielo a prácu mali veľký vplyv kežmarský učiteľ Jozef Benczur, ktorý sa zaoberal dejinami verejného práva a historickou kritickou tvorbou, a z predstaviteľov luteránskej vedy 18. storočia to boli historické a zemepisné diela Mateja Bela.³ Vo viacerých dielach sa zaoberá miestnou históriou svojho pôsobiska, Gemerskej župy. Belov vplyv badať aj v Bartholomaeidesovom trojzväzkovom diele s názvom *Notitia*, v ktorom je popis histórie Gemerskej župy. Pri písaní svojich diel využíval písomné pramene miestnej a cirkevnej histórie, rodinné archívy a zdroje súvisiace s kazateľskou činnosťou, napríklad matričné záznamy – rodné, sobášne a úmrtné listy.

¹ TARNAI, Andor – CSETRI, Lajos: *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, s. 188 – 195.

² SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái, I – XIV*. Budapest : Hornyánszky, 1891 – 1914; FRÝDECKÝ, František: *Rukověť slovenského písemnictví 1771 – 1920*. Praha : Havlíček, 1921; RIZNER, Ľudovít V.: *Bibliografía písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900, I – VI*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1929 – 1934; GULYÁS, Pál: *Magyar írók élete és munkái, I – VI*. Budapest : Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939 – 1944.

³ TARNAI, Andor: A tudományos irodalom. In: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965.

Bartholomaeidesovým dielom sa nezaoberal takmer dve storočia ani maďarský, ani slovenský literárnohistorický výskum. Preklad do maďarčiny podniatil akademik Andor Tarnai, ale vyšiel až po jeho smrti. Jeho po latinsky napísané dielo *De Sajone amne* (1808)⁴ vyšlo v latinsko-maďarskom dvojazyčnom vydaní v Miškovci v roku 2013.⁵ Úvod a poznámky napísal akademik Gábor Kecskeméti.⁶ Pôvodné dielo vyšlo v Levoči v tlačiarňi Károlya Józsefa Mayera, ktorý mal pruský pôvod. Je rozsahom krátke, ale jasne ilustruje motiváciu, povahu a metódu autorovho myslenia a je významným v spoločenských, prírodných a technických vedných odboroch. Zachytáva dôležité stanoviská z ekonomického, vodopisného, geodetického a kartografického hľadiska. Bartholomaeides mal tradičné teologické a humanitné vzdelanie a zároveň s veľkým odhodlaním hľadal ekonomické a technické možnosti, vďaka ktorým by sa mohol zlepšiť život ľudí žijúcich v spoločnosti. Na titulnej strane stručne zhŕňa hlavné myšlienky svojho diela: predkovia využívali rieku Slaná na plavbu, opäť treba umožniť lodiam plavbu po rieke, aby župy – Boršodská, Gemerská, Spišská, Liptovská, Zvolenská a Novohradská – mali z toho veľký úžitok.

Dôkazom Bartholomaeidesových tradičných znalostí v humanitných vedách a osobitne v oblasti *studia litteraria* je, že vo svojom diele odkazuje na klasickú antickú literatúru, čím ilustruje a potvrdzuje svoje názory. Už na zadnej strane väzby citoval dva texty klasického autora Vergília, čím vyjadruje, že ak potreby človeka nútia k prekonávaniu seba samého, vtedy svojou zdatnosťou môže ovládnuť pevninu aj more. Bartholomaeides dedikoval dielo grófovi Leopoldovi Andrášimu, ktorý bol mecenášom vedcov a umelcov. Gróf Leopold sám žil pre vedu, zvlášť obľuboval baníctvo, preto nás nemôže prevapíť to, že autor venoval svoje dielo práve jemu. Bartholomaeides vo svojej dedikácii použil najnovší maďarský historický prameň, ktorý bol odhalený historickým výskumom v polovici 18. storočia. Čítuje kráľovského notára Anonyma, keď opisuje minulosť šľachtických rodov žijúcich na brehu rieky Slaná, ktoré vlastnili majetky: napríklad rod Boršovcov a rodina Bebekovcov, ktorá mala legendárneho predka Bubekia. Autor svoje slová adresoval Leopoldovi Andrášimu, vlastníkovi viacerých dedín okolo rieky Slaná, ktorý by mal z obnovenia plavby na rieke najväčší prospech. Úžitok by však mali aj ľudia žijúci pri rieke Slaná, kde boli v tom období potraviny veľmi drahé.

⁴ BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus: *De Sajone amne*. Levoča : Typis Josephi Caroli Mayer, 1808.

⁵ BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus: *A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról*. Zost. RIMÓCZINÉ HAMAR, Márta – KECSKEMÉTI, Gábor. Miskolc : Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013, s. 1 – 42.

⁶ KECSKEMÉTI, Gábor: Bevezetés. In: *Ladislaus Bartholomaeides, A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról*. Miskolc : Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013, s. 3 – 8.

Pri slovách o drahote Bartholomaeidus opäť cituje antického autora. Plautovými slovami hovorí o vysokých cenách na trhu, kde sa veľmi draho predávajú tovary, napríklad jahňacie mäso, teľacie mäso, bravčové mäso a ryby. Príčinou drahoty sú vysoké náklady na dovoz vnútrozemských poľnohospodárskych a priemyselných výrobkov. Z uvedeného môžeme dedukovať, že Bartholomaeides sa prvotne zaoberá ekonomickými otázkami. Značnú výšku cien (produktov a plodín) podľa neho spôsobujú vysoké prepravné náklady.

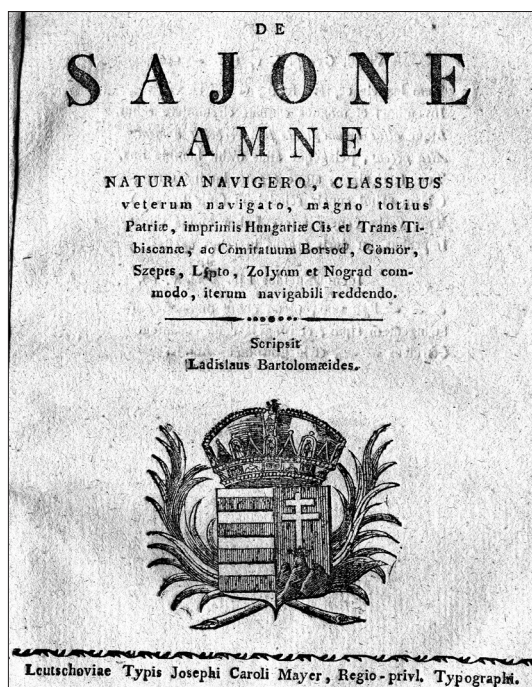
K preprave v zahraničí používajú nielen pozemnú dopravu, rovnako je rozšírená aj doprava po mori a riekach. V Uhorsku sa používa väčšinou pozemná doprava, a to pomocou mnohých dopravných prostriedkov, ľudí a ťažných zvierat, čo spôsobuje vysoké výdavky. Cesty sú často neschodné pre zlé počasie. Tí, ktorí sú donútení cestovať na jar alebo na jeseň, bojujú s blatom a tak veľakrát ohrozujú svoj dobytok a svoje zdravie. Nezriedka sa nedostanú na trh pre zlú kvalitu ciest, nepriaznivé podmienky vyvolané počasím a úhynom ťažných zvierat. Z týchto dôvodov obchodníci pripočítavajú k cenám produktov a plodín aj vysoké náklady za dopravu, čoho dôsledkom je veľká drahota. Na vodnú dopravu sa využívajú len niektoré väčšie rieky, napríklad Dunaj, Tisa a Váh. V Hornom Uhorsku existuje viacero riek, ktoré sú vhodné pre lodnú plavbu. Rieka Slaná by podľa Bartholomaeidesa mohla spojiť bohaté náleziská ťažkých kovov v pohoriach s nížinami bohatými na potraviny, ako napríklad so Zátisím, alebo prostredníctvom Kőrösu a Murešu aj so Sedmohradskom.

Bartholomaeides najprv opisuje geografickú polohu, pramene a trasy prítokov rieky Slaná a župy, ktorými pretekajú. Po geografickom prehľade hovorí o vlastnostiach rieky, ktoré umožňujú plavbu po nej. Týmito vlastnosťami sú množstvo vody, kvalita koryta a brehov, rovnomerný a pokojný prúd vody. Navrhuje technické riešenia, ktoré by umožnili, aby rieka Slaná mala po celý rok primerané množstvo vody a aby bola splavná. Potom pokračuje dokazovaním, že rieku naši predkovia používali na plavbu a na základe historických diel opisuje minulosť rieky. Udáva, že pred príchodom Maďarov žili na oboch jej brehoch Slováci, ktorí ju pomenovali podľa soli. Autor rád používa jazykovedné a etymologické postupy na podporu a dôkaz svojej mienky. Ako dôkaz o splavnosti rieky použil dielo Bonfiniovho nasledovníka Miklósa Istvánffyho *Historiarum de rebus Ungaricis libri triginta quatuor*. V 16. storočí počas uhorsko-tureckých vojen, keď sa na pobreží rieky odohrávali bitky, využívala turecká armáda vodnú dopravu a lode boli vhodné na to, aby prepravovali vojakov, zbrane a zásoby pre vojakov. Bartholomaeides však nevie vysvetliť, prečo sa rieka po 16. storočí na splavovanie nepoužívala.

Autor zároveň skúma, či sa oplatí ľuďom žijúcim pri rieke Slaná obnoviť plavbu. Nepovažuje to za nemožné a tvrdí, že by to bolo prospešné pre Boršodskú, Gemerskú, Spišskú, Liptovskú, Zvolenskú aj Novohradskú župu. Ďalej tvrdí, že

ak rieku vedeli využívať už naši predkovia, tak s lepšími prostriedkami a vzormi by ich bolo možné napodobniť. S veľkou vynachádzavosťou hovorí o tom, ako by bolo možné formovať meandre rieky vytvorené zmenou štruktúry koryta, a tak uľahčiť plavbu po rieke. Hovorí aj o tom, ako by bolo možné využívať priechady na hornej časti rieky a o prepojení koryta rieky plavebným kanálom medzi Putnokom a Plešivcom.

Následne pokračuje vykreslením ekonomického prínosu. Ľahšia a lacnejšia preprava by pre dotknuté regióny zlepšila vzájomnú dostupnosť prírodných zdrojov. Veľké finančné prostriedky by bolo možné ušetriť pri rozvoze soli po kráľovstve. Slaná má výnimočnú polohu, z ktorej môžu najviac prospechu vyťažiť Gemerčania. Krajina je bohatá na železnú rudu, preto by bolo možné veľké množstvo železiarskeho tovaru rozvážať do každej časti Uhorska, ale najmä do Pešti, Kecskemétu, Jágru, Szolnoku, Segedína, Debrecínu, Níredházy, Miškovca, Vacova a Levíc. Vďaka obchodnej ceste by sa mohol rozvíjať prevoz stavebného materiálu, šindľov, rôzneho druhu dreva a keramiky, a tým spájať slovanských obyvateľov s nižšie žijúcimi Maďarmi. Z hľadiska dovozu by bolo tiež priaznivé, keby bol tovar dovážaný po rieke, pretože Gemerčania a hlavne obyvatelia sever-

Obr. 1

Titulná strana Bartholomaeidesovho diela *De Sajone amne*
(Levoča, 1808)

Obr. 2

Titulná strana dvojjazyčného vydania Bartholomaeidesovho diela *De Sajone amne* (Miškovec, 2013)

nejších častí krajiny potrebujú mnoho komodít, ako napríklad obilie pestované na juhu. Okrem toho dovážajú soľ, hovädzie mäso, slaninu, loj, ryby, med, vosk, víno, pšennú kašu a tabak. Zámožným občanom dodávajú rôzne iné produkty a plodiny. Tieto tovary teraz prepravujú na vozoch, za čo Gemerčania platia vysoké sumy. Na jeseň a v zime, keď počasie neumožňuje prevoz, sú také časti krajiny, kde ľudia nemajú čo jesť. Veľký dôraz kladie na možnosť splavovania rieky Slaná, čo by pomohlo Gemerčanom vybudovať lepšie vzťahy s oblasťami ako je Boršodská župa a v nej Topličany a Diósgyőr, kde sa nachádzajú železné a kovové huty. Boršodská župa má rozsiahle lesy a ťaží sa tu uhlie, ktoré by mohlo zmierniť nedostatok uhlia v gemerských dielňach. Na konci autor konštatuje, že dielo napísal z dôvodu, aby upriamil pozornosť čitateľov na skryté možnosti rieky Slaná, ktoré by mohli zlepšiť a uľahčiť miestnym obyvateľom život.

Na záver sa žiada povedať, že Bartholomaeidesovo dielo možno zaradiť do skupiny textov, ktoré vznikli preto, aby upozornili na dôležitosť zlepšovania životných podmienok obyvateľstva. Podobné diela začali vznikať za vlády Jozefa

II. a vznikali aj na prelome 18. a 19. storočia.⁷ V tejto dobe vzniklo veľa merkantilisticky zameraných prác, ktoré riešenie ekonomických problémov krajiny videli práve v splavnení riek a ich využívaní na obchodné účely.

Pozoruhodné je aj to, ako sa v Bartholomaeidesovom diele transformuje jedna zo základných historických lokalít Uhorského kráľovstva. V roku 1969 akademik Andor Tarnai napísal knihu *Extra Hungariam non est vita...*, ktorá je k dispozícii aj v poľskom preklade.⁸ Pojem *Fertilitas Pannoniae* v druhej polovici 17. storočia a v 18. storočí upriamoval pozornosť na veľké prírodné bohatstvo Uhorského kráľovstva. U Bartholomaeidesa však dostáva opačný zmysel a vzťahuje sa len na minulosť. Na začiatku 19. storočia hojnosť a nízke ceny v Uhorsku, na ktoré v minulosti poukazovali viacerí autori, bola už históriou, na miesto hojnosti nastúpil nedostatok a namiesto lacnoty nastúpila drahota. Na modernizáciu krajiny sú preto nevyhnutné nové merkantilisticko-ekonomické opatrenia a technické riešenia.

PRAMENE

BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus: *De Sajone amne*. Levoča : Typis Josephi Caroli Mayer, 1808.

BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus: *A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról*. Zost. RIMÓCZINÉ HAMAR, Márta – KECSKEMÉTI, Gábor, Miskolc : Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013, 1 – 42.

LITERATÚRA

FRÝDECKÝ, František: *Rukověť slovenského písemnictví 1771 – 1920*. Praha : Havlíček, 1921.

GULYÁS, Pál: *Magyar írók élete és munkái, I – VI*. Budapest : Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939 – 1944.

KECSKEMÉTI, Gábor: Bevezetés. In: *Ladislaus Bartholomaeides, A természet jóvoltából hajózható Sajó folyóról*. Miskolc : Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2013, s. 3 – 8/42.

⁷ KOSÁRY, Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980, s. 584 – 586.

⁸ TARNAI, Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1969, s. 37 – 48.

- KOSÁRY, Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980, s. 584 – 586.
- RIZNER, Ľudovít V.: *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900, I – VI*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1929 – 1934.
- SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái, I – XIV*. Budapest : Hornyánszky, 1891–1914.
- TARNAI, Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1969.
- TARNAI, Andor – CSETRI, Lajos: *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- TARNAI, Andor: A tudományos irodalom. In: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1965.

◆◆◆

Dr. Ingrid Papp

Výskumné centrum pre humanitné vedy, Literárnovedný ústav

Ménesi út. 11–13

1118 Budapest

e-mail: papp.ingrid@btk.mta.hu